

ZAKONODAVSTVO I PRAKSA

UDK 343.28/.29(497.11)

Prihvaćeno: 17.10.2018.

Maja Novković*

u saradnji sa Predragom Kuzmanovićem

Kazneno popravni zavod Sremska Mitrovica

PROGRAM RADA SA OSUĐENIM LICIMA BAZIRAN NA NJIHOVOJ INTERAKCIJI SA PSIMA

Apstrakt: Program rada sa osuđenim licima baziran na njihovoj interakciji sa psima koji je sproveden u Kazneno popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici sastojao se u tome da osuđena lica koja borave u poluotvorenom odeljenju zavoda uz pomoć stručnih lica uče kako da dresiraju i neguju pse, ne bi li ih pripremili za udomljavanje. Uz praktičnu i teorijsku obuku dresure pasa, osuđeni su imali i psihološku podršku kroz grupni rad, a koja je imala za cilj da im pomogne da bolje razumeju sebe i svoje postupke kroz iskustvo u obuci pasa. Ovaj program je objedinio nekoliko oblika rada sa osuđenim licima: njihovo obrazovanje, odnosno sticanje novih znanja i veština koje kasnije mogu primenjivati u ličnom i profesionalnom životu na slobodi, promenu njihovih stavova, osećanja, modela ponašanja, kao i organizovanje slobodnog vremena prosocijalnim aktivnostima koje u sebi sadrže i elemente radnog angažovanja i elemente razonode.

Ključne reči: ljudi, životinje, interakcija, program dresure pasa, osuđena lica, tretman, zatvor.

UVOD

Interakcija ljudi sa životinjama povezana je sa širokim spektrom fizičkih i psihičkih dobrobiti za ljude, zdravljem i telesnim blagostanjem ljudi, a posebno je efikasna u unapređenju međuljudske komunikacije i smanjenju stresa i anksioznosti.¹

U inostranim sistemima za izvršenje krivičnih sankcija se sve više primenjuju programi koji se sastoje u sprovođenju različitih aktivnosti koje uključuju interakciju između osuđenih lica i životinja a koji se mogu podvesti pod zajednički mnogo širi pojam „*Animal Assisted Interventions*“ Programi intervencija uz pomoć životinja.²

* e-mail: maja.novkov@gmail.com

1 R. J. Leonardi, H. M. Buchanan-Smith, G. McIvor & S. Vick /2017/: You Think You're Helping Them, But They're Helping You Too: Experiences of Scottish Male Young Offenders Participating in a Dog Training Program, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(945). doi:10.3390/ijerph14080945, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5580647/>

2 A. Batričević /2012/: *Uključivanje životinja u programe rada sa osuđenim licima*, <http://link-plus.org.rs/civilno-drustvo/strucni-clanci/50-ukljucivanje-zivotinja-u-programe-rada-sa-osuđenim-licima>

Primenom svih tih programa ostvaruje se dvostruki benefit. S jedne strane njima se nastoji uticati na osuđeničke da promene svoje antisocijalne i asocijalne stavove, da napuste devijantne i kriminalne modele ponašanja i steknu nova znanja i veštine koje će im omogućiti da se nakon izdržane kazne uspešno reintegrišu u društvenu zajednicu. Time se doprinosi smanjenju verovatnoće da će nakon izdržane kazne doći do recidiva. S druge strane, primena tih programa unapređuje kvalitet i donekle proširuje kapacitete za zbrinjavanje bolesnih, povređenih i napuštenih životinja, kojima prete eutanazija i dugotrajan boravak u azilima.

Uvođenje programa rada sa osuđenim licima uz pomoć životinja je relativno nova pojava i uprkos sve većem razvoju i primeni tih programa, za sada je relativno malo empirijskih istraživanja koja bi opravdala njihovu korisnost. Iako postojeće studije pokazuju ohrabrujuća otkrića, one imaju metodološke nedostatke a podaci nisu validirani statističkim analizama.³

1. PROGRAMI RADA SA OSUĐENIM LICIMA UZ POMOĆ PASA

Iako postoji širok spektar različitih programa rada sa osuđenim licima uz pomoć životinja, u poslednje vreme najzastupljeniji su programi rada sa osuđenim licima uz pomoć pasa.⁴

Kvantitativne analize pokazuju da rad sa psima na psihološkom nivou dovodi do povećanja skorova na skalama koje mere samopouzdanje, smanjenja skorova na skalama depresivnosti, smanjenje osećanja usamljenosti, povećanja samoefikasnosti, poboljšanja samokontrole i unapređenja interpersonalnih odnosa kod osuđenih žena.⁵

Program *Project Pooch* je jedan od najpoznatijih programa zasnovanih na interakciji osuđenih lica sa životinjama koji se od 1993. godine sprovodi u vaspitno-popravnoj ustanovi u Oregonu, SAD i sastoji u radu maloletnika koji borave u toj zavodskoj ustanovi sa psima iz skloništa za napuštene životinje.⁶ Istraživanjem je utvrđeno da je kod učesnika tog programa došlo do smanjenja učestalosti agresivnih ponašanja u interpersonalnim odnosima, poboljšanje liderskih veština i napretka u njihovim sposobnostima da rade sa drugima, odnosno u sposobnostima timskog rada.⁷

Brojna istraživanja pokazuju da psi imaju pozitivne efekte na čoveka tako što doprinose smanjenju anksioznosti, izazivaju pozitivne emocije, doprinose poboljša-

3 K. Swyers /2014/: *Prison-Based Animal Programs (PAPs) and Mental Health Outcome Measures*, Portland State University 3, <https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.rs/&httpsredir=1&article=1029&context=honorsthesis>

4 A. Batričević: *op. cit.*

5 K. Richardson-Taylor & K. Blanchette /2001/: *Results of an Evaluation of the Pawsitive Directions Canine Program at Nova Institution for Women*, Correctional Service of Canada, Research Branch, http://www.csc-scc.gc.ca/research/092/r108_e.pdf

6 A. Batričević: *op. cit.*

7 Davis /2007/, navedeno prema: R. J. Leonardi, H. M. Buchanan-Smith, G. McIvor & S. Vick /2017/: *op. cit.*

nju socijalnih kontakata, olakšavaju komunikaciju, pružaju društvo i osećaj sigurnosti, istovremeno i opuštaju i zahtevaju angažovanost.⁸

Tokom interakcije čoveka i psa i kod jednog i kod drugog dolazi do kardiovaskularnih promena (smanjenja krvnog pritiska i broja otkucaja srca), smanjenja stresa (smanjenja nivoa hormona kortizola), povećanja nivo hormona oksitocina koji olakšava vezivanje/uspostavljanje socijalnih kontakata, uspostavljanje poverenja, javlja se osećanje sreće i zadovoljstva.⁹

Među najuspešnijim programima interakcije osuđenih lica sa psima u Evropi je program *Paws for progress* koji se sprovodi u zatvoru za maloletnike u Polmontu u Škotskoj i obuhvata dresuru pasa iz azila, pri čemu svako osuđeno lice u paru sa jednim psom iz azila primenjuje osnovne tehnike dresure psa sa ciljem da pas unapredi svoje ponašanje i time poveća šanse da bude udomljen. U periodu od jula 2011. do jula 2014. godine, praćene su promene kod 70 učesnika navedenog programa i dobijeni sledeći rezultati¹⁰:

- ✓ svi učesnici su uživali u programu i smatrali ga korisnim
- ✓ 99% učesnika primećuje pozitivne promene kod sebe koje su rezultat učešća u programu
- ✓ svi učesnici bi pre izabrali program rada sa psima, nego neki drugi program koji su prethodno pohađali
- ✓ svi učesnici smatraju da je program ispunio njihova pozitivna očekivanja, 75% nije očekivalo da će program biti toliko dobar, premašiti njihova očekivanja
- ✓ 95% učesnika je završilo celokupan program (4 osuđena nisu završila usled isteka kazne)
- ✓ entuzijazam i posvećenost koju su osuđenici pokazali tokom učešća u programu bila je prisutna i nakon 10 nedelja, 90% njih je nastavilo da se bavi dresurom pasa duži vremenski period
- ✓ učesnici programa i kontrolna grupa (osuđenici koji nisu učestvovali u programu) su radili psihometrijske testove pre i posle završetka programa i kvantitativna analiza je pokazala da je kod učesnika programa došlo povećanja skorova na skali interpersonalnih odnosa, kao i da su učesnici programa postigli više rezultate na Upitniku za procenu potreba, što ukazuje na to da su unapredili svoje kompetencije (rad u timu, sklapanje prijateljtava, rad sa ljudima, davanje uputstava)

8 Kruger and Serpell /2006/, Lane, McNicholas and Collis /1998/, McNicholas and Collis /2000, 2001/, Morgan /2008/, Nagasawa and Kikusui /2009/, Odendaal and Lehman /2000/, Wells /2004/, Wilson /1991/, navedeno prema: R. J. Leonardi, H. M. Buchanan-Smith, G. McIvor & S. Vick /2017/: *ibid.*

9 Allen et al. /2002/, Friedman /1983/, Friedman and Thomas /1995/, Hennessey et al. /2002/, McNicholas et al. /2005/, Nagasawa et al. /2009/, Odendaal /2010/, Tuber et al. /1999/, Uvnas-Moberg /2010/, Wells /2007/, navedeno prema: R. J. Leonardi, H. M. Buchanan-Smith, G. McIvor & S. Vick /2017/: *ibid.*

10 R. J. Leonardi, H. M. Buchanan-Smith, G. McIvor & S. Vick /2017/: *ibid.*

- ✓ U vezi sa ponašanjem tokom izdržavanja kazne– disciplinska kažnjavanja pre i posle programa, uočen je značajno smanjen ukupan broj disciplinskog kažnjavanja, kao i značajno smanjen broj disciplinskih zbog odbijanja naređenja, neposlušnosti, nasilja, pretnji prema drugima.
- ✓ Dugoročni efekti programa ogledaju se u tome što je nakon 6 meseci od završetka programa 90% osuđenih i dalje uključeno u neki oblik aktivnosti (obrazovne aktivnosti, specijalizovani programi, radni tretman), godinu dana po završetku programa 81% osuđenih je i dalje uključeno u neki oblik aktivnosti, 6 meseci po isteku kazne 87% osuđenih živi u društvenoj zajednici, 78% radi ili je uključeno u neki drugi oblik socijalno prihvatljivih aktivnosti, godinu dana po isteku kazne 82% osuđenih živi u društvenoj zajednici, 73% radi ili je uključeno u neki drugi oblik socijalno prihvatljivih aktivnosti.

Postojeći zakonski okviri kojima je regulisano izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji ne postavljaju bilo kakve prepreke za uvođenje novih oblika, odnosno metoda rada sa osuđenima koji bi se zasnivali na njihovoj interakciji sa životinjama.¹¹

Program rada sa osuđenim licima baziran na njihovoj interakciji sa psima realizovan je u Kazneno popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici u okviru projekta „Prihvata za novi početak“, kao novi oblik tretmana osuđenih lica koji se prvi put sprovodi u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji.

Projekat je realizovan u saradnji sa Gradom Sremskom Mitrovicom, Misijom OEBS-a u Srbiji i organizacijom Help– Hilfe zur Selbsthilfe.

Realizaciju programa podržali su Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, Fakultet veterinarske medicine Univerzitet u Beogradu, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

U okviru Kazneno– popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici od 2017. godine nalazi se prihvatilište za pse. Sprovođenje programa rada sa osuđenim licima uz pomoć pasa sastoji se u tome da osuđena lica koja borave u zavodu uz pomoć stručnih lica uče kako da dresiraju i neguju pse koji su smešteni u prihvatilištu i pripreme ih za udomljavanje. Paralelno sa praktičnom i teorijskom obukom dresure pasa osuđena lica u delu programa psihološka podrška prave uvide i integrišu iskustvena znanja koja stižu u interakciji sa psima, a odnose se na veštine uspešne komunikacije, značaj planiranja i postavljanja ciljeva kako bi došli do promene, načine na koje mogu tolerisati frustracije, poboljšati samokontrolu, upravljati emocijama i povećati osetljivost na potrebe drugih.

Sprovođenjem programa nastoji se uticati na specifične kriminološke faktore, koji se mogu menjati kroz intervencije i koji su empirijski povezani sa rizikom od recidivizma (obrazovanje i obuka, rad i odnos prema radu, organizovanje slobodnog vremena, povišena impulsivnost, slaba bihevioralna kontrola, nedostatak empatije).

¹¹ A. Batričević /2012/: *op. cit.*

2. METOD

2.1. Uzorak

Program je realizovan u okviru poluotvorenog odeljenja zavoda i u njemu je učestvovalo 14 osuđenih lica. Tokom trajanja programa nije bilo osipanja grupe, svi uključeni su i završili program.

Za uključivanje osuđenih lica u program bili su predviđeni određeni opšti i specifični kriterijumi. Osuđena lica uključena u program morala su da ispune sledeće opšte kriterijume:

- dobrovoljno učestvuju u programu, odnosno motivisani su da rade na sebi i menjaju disfunkcionalne obrasce ponašanja
- poseduju veštine čitanja i pisanja srpskog jezika/imaju završenu osnovnu školu
- imaju prosečne intelektualne kapacitete i sposobnost samoposmatranja
- vreme preostalo do isteka kazne nije kraće od 6 meseci

Pored opštih kriterijuma, osuđena lica uključena u program morala su da ispunje jedan ili više specifičnih kriterijuma:

- nemaju stečeno srednje obrazovanje/nisu stručno osposobljeni ni za koje zanimanje
- nemaju stečene/razvijene radne navike
- ispoljavaju disfunkcionalna ponašanja koja ukazuju na impulsivnost i slabu kontrolu ponašanja
- nemaju razvijenu sposobnost empatije.

U program nisu mogla učestvovati lica koja aktuelno ispoljavaju psihotične probleme ili druge psihološke probleme koji zahtevaju individualni rad, kao ni osuđena lica koja su osuđivana zbog krivičnog dela ubijanje i zlostavljanje životinja iz člana 269. Krivičnog zakonika.

U tabelama je prikazana struktura osuđenih po krivičnom delu, obrazovnom nivou, radnom iskustvu, istoriji nasilnog ponašanja, zloupotrebe PAS, autodestruktivnog ponašanja.

Tabela 1. Struktura osuđenih po krivičnom delu

Krivična dela	Broj osuđenih
Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga	5
Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga/ teška krađa	1
Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga/ nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija	1
Razbojništvo	3
Teška krađa	1
Otmica/ teška dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja	1
Laka telesna povreda/ Sprečavanje službenog lica u vršenju službene radnje	1
Obljuba sa detetom/prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju	1

Tabela 2. Struktura osuđenih po obrazovanju

Obrazovanje	Broj osuđenih	% od ukupnog broja
Osnovna škola	1	7,14 %
Nezavršena srednja škola	2	14,29 %
Srednja škola	10	71,43 %
Viša škola/fakultet	1	7,14 %
Završene stručne obuke/kursevi	4	28,57 %

Tabela 3. Struktura osuđenih u odnosu na radno iskustvo/radne navike

Radno iskustvo	Broj osuđenih	% od ukupnog broja
Do 1 godine	2	14,28 %
Od 1 godine do 3 godine	9	64,28 %
Preko 3 godine	3	21,42 %

Tabela 4. Struktura osuđenih u odnosu na istoriju nasilnog ponašanja, zloupotrebe PAS, autodestruktivnog ponašanja

Disfunkcionalna ponašanja	Broj osuđenih	% od ukupnog broja
Istorija nasilnog ponašanja	7	50 %
Istorija zloupotrebe PAS, alkohola	7	50 %
Istorija samopovređivanja/pokušaja suicida	2	14,28 %

2.2. Instrumenti

U istraživanju su korišćeni Upitnik za evaluaciju, EMI– upitnik za procenu empatije i skala generalizovane samoefikasnosti.

Upitnik za evaluaciju je konstruisan za potrebe ovog programa, po uzoru na upitnike korišćene prilikom određenih istraživanja sprovedenih u inostranstvu.¹² Sastavljen je iz nekoliko segmenata koji se tiču opštih utisaka o programu, zadovoljstva učešćem u programu od strane osuđenih, promena koje osuđeni uočavaju kod sebe, odnosno promena u zavodskom okruženju, a koje dovode u vezu sa učešćem u programu. Pitanja u Upitniku za evaluaciju su otvorenog tipa, a u pojedinim segmentima odgovori se beleže na skalama Likertovog tipa.

Za ispitivanje opšte samoefikasnosti primenjena je Skala generalizovane samoefikasnosti (Schwarzer, Jerusalem, Jovanovic, & Gavrilov-Jerkovic, 2010). Upitnik sadrži 10 ajtema i ispituje opštu samoefikasnost kao specifičan lični resurs za suočavanje sa stresom. Odgovori se beleže na četvorostepenoj skali Likertovog tipa.¹³

12 R. J. Leonardi, H. M. Buchanan-Smith, G. McIvor & S. Vick /2017/: *op. cit.*

13 A. Genc /2014/: *Relacije između stres-procesa i ispitne anksioznosti-distorzije u sećanjima na emocije iz prošlih stresnih transakcija* (doktorska disertacija), Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju, Novi Sad.

Upitnik za procenu spremnosti za empatiju- EMI (Genc, Mitrović, Čolović, 2010) se sastoji od 42 stavke sa petostepenom skalom za odgovore Likertovog tipa. Instrumentom su obuhvaćene četiri subskale: Empatija sa negativnim emocionalnim stanjima (obuhvata iskaze koji se odnose na doživljavanje neprijatne emocije, poput tuge, straha, stida, koju oseća druga osoba), Empatija sa pozitivnim emocionalnim stanjima (obuhvata tvrdnje koje opisuju tendenciju ka iskustvu pozitivnih emocija koje doživljava druga osoba), Empatija kao socijalna uloga (stavke koje opisuju responsivnost na tuđe probleme i potrebe) i Emocionalne reakcije isprovocirane empatijom (uključuje indikatore emocionalne pobuđenosti u situacijama u kojima je neka osoba ugrožena i odnosi se na sklonost da se reaguje besom ili nekom sličnom emocijom usled procene da je nemoćnim osobama naneta nepravda).

2.3. Procedura ispitivanja

Nakon predselekcije osuđenih prema zadatim kriterijumima sa njima je urađen intervju kako bi se proverile sposobnosti i motivisanost osuđenih za učestvovanje u programu. Osuđeni koji su izabrani za program su pre početka bilo kakvih aktivnosti sa njima popunili Skalu generalizovane samoefikasnosti i Upitnik za procenu spremnosti za empatiju. Po završetku svih aktivnosti na programu, na zadnjem sastanku sa psihologom su ponovo popunili ova dva upitnika, kao i Upitnik za evaluaciju. Svi ispitanici su pristupili odgovorno svim aktivnostima i fazama programa, kao i ispunjavanju upitnika.

3. REZULTATI

3.1. Analiza psiholoških mernih instrumenata

Preliminarnim analizama utvrđeno je da Kolmogorov-Smirnov test pokazuje da postoje odstupanja od normalne raspodele kod varijabli: emocionalne reakcije isprovocirane empatijom u prvom merenju, $K-S(14)=0.306$, $p<0.01$ i u drugom merenju $K-S(14)=0.306$, $p<0.01$, kao i kod varijable empatija povezana sa pozitivnim emocijama u drugom merenju $K-S(14)=0.272$, $p<0.01$ i kod sve tri varijable a rezultati se više grupišu oko centra raspodele, s tim da su pomereni ka većim vrednostima. Primenom parametarskih i neprametarskih tehnika na ovim varijablama dobijaju se isti rezultati, te su prikazani rezultati parametarskih tehnika.

Preliminarnom analizom, koristeći boxplot dijagram utvrđeno je postojanje dva ekstremna i nekoliko netipičnih odstupanja pojedinih rezultata, ali je poređenje aritmetičkih sredina u slučaju uklanjanja tih tačaka sa aritmetičkim sredinama ukoliko se iste ne uklone pokazalo da nema velikih odstupanja u aritmetičkim sredinama, zbog čega su rezultati svih ispitanika na svim varijablama zadržani u analizi.

U tabeli 5 prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije skorova ispitanika na varijablama rezultati t-testa sa ponovljenim merenjima, i naglašene su aritmetičke sredine varijabli između kojih je utvrđena statistički značajna razlika.

Tabela 5. Aritmetičke sredine i standardne devijacije skorova ispitanika na varijablama.

Varijabla:	<i>M</i>	<i>N</i>	<i>SD</i>
Merenje 1 Empatija sa negativnim emocionalnim stanjem	43.86	14	8.87
Merenje 2 Empatija sa negativnim emocionalnim stanjem	45.86	14	10.59
Merenje 1 Empatija sa pozitivnim emocionalnim stanjem	63.07	14	4.99
Merenje 2 Empatija sa pozitivnim emocionalnim stanjem	63.14	14	4.17
Merenje 1 Empatija kao socijalna uloga	32.21	14	3.4
Merenje 2 Empatija kao socijalna uloga	33.86	14	3.37
Merenje 1 Emocionalne reakcije isprovocirane empatijom	34.21	14	1.25
Merenje 2 Emocionalne reakcije isprovocirane empatijom	34.21	14	1.25
Merenje 1 Empatija – ukupan skor	170.14	14	19.02
Merenje 2 Empatija – ukupan skor	177.07	14	15.43
Merenje 1 Generalna samoefikasnost	33.64	14	3.32
Merenje 2 Generalna samoefikasnost	33.71	14	3.69

U tabeli 6 prikazani su rezultati t-testa sa ponovljenim merenjima. Za varijable emocionalne razlike isprovocirane empatijom nije urađen t-test jer ne postoji razlika u aritmetičkim sredinama u dva merenja.

Tabela 6. Rezultati t-testa za ponovljena merenja

Upoređene varijable	$M_1 - M_2$	T	df	P
Merenje 1 Empatija sa negativnim emocionalnim stanjem – Merenje 2 Empatija sa negativnim emocionalnim stanjem	-2	-.97	13	.351
Merenje 1 Empatija sa pozitivnim emocionalnim stanjem – Merenje 2 Empatija sa pozitivnim emocionalnim stanjem	-.07	-.09	13	.931
Merenje 1 Empatija kao socijalna uloga – Merenje 2 Empatija kao socijalna uloga	-1.64	-2.2	13	.046
Merenje 1 Empatija – ukupan skor – Merenje 2 Empatija – ukupan skor	-6.93	-2.18	13	.048
Merenje 1 Generalna samoefikasnost – Merenje 2 Generalna samoefikasnost	-.07	-.09	13	.933

S obzirom na mali uzorak opravdano je smatrati statistički značajne razlike na nivou $p < 0.05$, te je iz tabela 5 i 6 jasno da postoje statistički značajne razlike između dva merenja i to na varijablama Empatija kao socijalna uloga i Empatija-ukupan skor i u oba slučaja u drugom merenju je ispitanici u proseku postižu statistički značajno veće skorove.

Izračunata je i veličina uticaja za varijable za koje je utvrđena statistički značajna razlika, te on za varijable Empatija kao socijalna uloga u prvom i drugom merenju i za varijable Empatija-ukupan skor u prvom i drugom merenju iznosi Eta kvadrat=0.27, a što predstavlja velik uticaj¹⁴, te zaključujemo da je razlika između rezultata dobijenih pre i posle primene tretmana veoma velika.

14 Dž. Palant /2011/: *SPSS priručnik za preživljavanje*, Mikro knjiga, Beograd.

Upotrebljeni nacrt sa jednom grupom i merenje pre i posle tretmana se smatra opravdanim ukoliko je veličina uticaja velika, a ispitivana pojava nije lako promenljiva¹⁵, što je slučaj u ovom istraživanju tretmana.

3.2. Analiza Upitnika za evaluaciju

Opšti utisci o programu:

Sva osuđena lica su pozitivno ocenila program, navodeći da su učešćem u istom dobili nove informacije, stekli nova znanja i veštine koje će im biti korisni u budućnosti, odnosno koja mogu praktično da primenjuju, zatim da su zadovoljni kako radom predavača/instruktor, tako i sopstvenim angažovanjem tokom trajanja programa.

Da li je program bio onakav kakav ste i očekivali da će biti?

Svi učesnici su naveli da je program ispunio njihova očekivanja, pa i da je bio bolji od očekivanog. Jedan učesnik (7, 14 %) je odgovorio da je program donekle ispunio njegova očekivanja, trojica (21, 43 %) su odgovorili da je program ispunio njihova očekivanja, dok su ostali (71, 43 %) odgovorili da je program nadmašio njihova očekivanja.

Primeri odgovora:

„baš onakav kakav sam očekivao“

„program je ceo bio veoma interesantan“

„...čak je i bolji nego što sam očekivao“

„Očekivao sam da će biti naporno i hteo sam da odustanem. Ali pošto je to bilo novo iskustvo za mene nisam mogao sebi da dozvolim da odustanem i nisam se pokajao. Dakle, bilo je bolje nego što sam očekivao“

„očekivao sam da će biti opširniji sa više angažovanja i složenijim komandama“

Da li ste uživali u programu?

Svi učesnici su naveli da su uživali u programu, osećali se relaksirano i smireno.

Primeri odgovora:

„Apsolutno. Popravlja raspoloženje i i odagnava probleme“

„Jesam, baš sam uživao u programu i pored posla tokom kojeg sam imao naporne noćne smene“

Da li Vam je program bio koristan?

Svi učesnici smatraju da im je program bio koristan, kao i da će im tek biti od koristi u budućnosti.

Primeri odgovora:

„Veoma, držao me je zaokupljenim i usmeravao misli na pozitivno, što je uvek dobro i korisno“

„Veoma. Verujem da tek treba da mi bude korisno“

„Pomoglo mi je da se relaksiram i da naučim nešto više o njima...“

Da li ste primetili neke lične promene, kao rezultat učestvovanja u programu?

Učesnici su naveli da su primetili promene kod sebe i to promene koje se tiču komunikacije sa ljudima u grupi, zatim su naveli da su se osećali korisnim, smirenim, da su imali povišeno samopouzdanje, da su bili pozitivno raspoloženi.

Primeri odgovora:

„Tokom rada sa psima bio sam mnogo opušten i smiren“

„Ne bih mogao precizno da definišem, ali nešto se promenilo. Npr. volim da treniram sa psom, to me zasmehava, pravi mi društvo i ispunjava“

„Smiren sam i manje nervozan, ustvari dosta manje nervozan od trenutka, od dana kada sam došao u KPZ“

„Mislim da na neke stvari gledam iz više uglova nego ranije“

Da li vam se dopao rad u grupi?

Svi učesnici pozitivno ocenjuju iskustvo rada u grupi.

Primeri odgovora:

„Jeste. Bolje je i zabavnije i bolje sam upoznao ostatak grupe“

„Pomaže u otklanjanju društvene anksioznosti“

Kako biste ocenili ovaj program u odnosu na druge programe u zavodu?

Većina osuđenih lica nije učestvovala u drugim programima, tako da iako su se pozitivno izjasnili o ovom programu, naveli su i da ne mogu da izvrše poređenje. Troje osuđenih koji su učestvovali u drugim programima naveli su da je rad sa psima drugačiji, zanimljiviji, kao i da je ceo program bio ozbiljniji i korisniji.

Primeri odgovora

„Rad sa psima je drugačiji, zanimljiviji“

„Mnogo ozbiljniji i korisniji“

Prema Vašem mišljenju, šta je bilo najbolje kod realizovanog programa?

Učesnicima se najviše svidelo vreme provedeno sa psima na poligonu.

Primeri odgovora:

„Druženje, iskustva i ta sloboda koju dele pas i osoba koja ga vodi i uči“

„primena svega naučenog na psima, i sam rad sa njima, druženje sa profesorima i sa stručnim instruktorima i vaspitačima“

„najviše sam voleo ići na poligon za dresuru“

„Definitivno poligon i dresura, vođenje pasa, pa sve ostalo....Preporučicu svima u paviljonu da se pišu za sledeću anketu, pre svega zbog fantastičnog iskustva i što može mnogo da se nauči“

Prema Vašem mišljenju, šta je bilo najgore kod realizovanog programa?

Negativnim su ocenili nerazumevanje od strane stručnih instruktora zbog izostajanja s posla, otežano usklađivanje obaveza koje se tiču posla i učešća u programu, kratko trajanje programa.

Primeri odgovora:

„Neusaglašenost sa mojim poslom i sa ostalim kursevima na koje idem“

„Samo to što sam morao da uklapam program i posao gde radim“

„Kratko vreme provedeno sa psima i samo početni nivo u dresuri

Da li imate neke sugestije koje bi doprinele unapređenju kursa?

U vezi sa sugestijama, učesnici su naveli da bi bilo dobro kada bi imali priliku da više vremena provode sa psima, pri tome ne samo u dresuri, već i druženju i drugim oblicima interakcije.

Takođe, naveli su da je potrebna bolja organizacija, manje odstupanja od planiranog.

Primeri odgovora:

„Osuđenici bih dopustio da se malo više igraju sa svojim psom (tipa loptica, štap...), u slobodno vreme da mogu da ga obiđu, trče sa njim ili neka druga interakcija osim dresure“

„Časovi u prirodi“

„pomeriti vreme početka kursa zbog temperature radi pasa i osuđenih lica, povećati trajanje za pola sata“

Odnos prema psima:

Kod svih učesnika je prisutna emocionalna vezanost za psa sa kojim su radili, osetljivost za potrebe psa, želja da pas bude zbrinut u budućnosti. Program je pokrenuo kod osuđenih lica interesovanje za udomljavanje pasa.

Kako biste opisali odnos koji ste imali sa psom (psima) sa kojima ste radili?

Izuzev jednog učesnika koji se izjasnio da je sa psom imao najčešće odnos nadređenog/podređenog, svi učesnici su svoj odnos sa psima sa kojima su radili opisali kao prijateljski. Većina učesnika je prilikom dresure prepoznala važnost hijerarhijskog odnosa i uspela da se postavi u ulogu nadređenog.

Kod svih osuđenih se uočava sposobnost afektivnog vezivanja za životinju.

Primeri odgovora:

„Kao što znamo, a to je da je pas čovekov najbolji prijatelj“

„Sa psom sam imao prijateljski odnos, ali i hijerarhijski, zato što pas mora da zna da ja imam povodac, inače bi on radio šta bi hteo....“

„Odnos je bio takav kao da se znamo ceo život. Taj pas sa kojim sam radio jako me je zavoleo“

Šta ste naučili iz tog odnosa?

Svi učesnici su istakli da su kroz interakciju sa psom stekli pozitivna iskustva, većina se izjasnila da su učili da budu strpljivi i smireni, učili su vezu između svog truda i pozitivne reakcije psa što je dovodilo do osećaja postignuća i jačanja samopouzdanja.

Primeri odgovora:

„Naučio sam da budem mnogo više strpljiv i da imam samokontrolu, jer da bi radili sa psom morate biti takvi inače neće biti rezultata“

„Pa uglavnom da se odnos sa psom zasniva na obostranoj ljubavi i poštovanju i da koliko god pažnje da mu posvetiš, on će to vremenom da vam vrati, čak i više od toga...“

„Ne bih rekao naučio, ali bih rekao vežbao strpljenje i smirenost. Od psa sam dobio relaksaciju i neku pozitivnost što radim nešto konstruktivno i po meni bitno“

Kakva su bila Vaša osećanja prema psu (psima) sa kojima ste radili?

Svi učesnici su imali pozitivna osećanja prema psima sa kojima su radili.

Primeri odgovora:

„Od prvog do poslednjeg dana taj pas mi se mnogo svideo, moj pas je jedna velika i poslušna maza, i svaki dan sam sve više i više želeo da vreme provodim sa njom“

„Mnogo sam zavoleo tog psa, kao i on mene i čini mi se da bi život dala za mene. Po isteku kazne taj pas ide kući sa mnom“

„Sticajem okolnosti dodeljen mi je pas koji mnogo voli da leži i da se mazi. To me malo nerviralo u početku, ali kada sam upozano njen karakter prihvatio sam je takvu, čak mi je sada i simpatična“

„Veoma mi je drag pas sa kojim radim, mislim da je po mom karakteru, ostavio je dubok utisak na mene, nisam se ni jednom pokajao što sam ga dobio“

Da li je Vaš pas udomljen? Kako ste se osećali u vezi sa tim?

Većina pasa nije udomljena, a dvojica osuđenih su naveli da im nedostaju psi koje su dresirali a koji su udomljeni. Većina smatra i voleli bi da njihovi psi uskoro budu udomljeni, a dvojica razmišljaju o tome da udome pse koje su dresirali. Trojica osuđenih su to i učinili.

Primeri odgovora:

„Nije udomljen, nažalost, šteta... Zato što je jako kvalitetan pas, istreniran i sa velikim znanjem. Osećao bih se veoma zadovoljnim da ode u dobre ruke“

„Moj prvi pas sa kojim sam radio je udomljen, puno sam ga zavoleo i puno mi nedostaje“

„Nije udomljen i jako mi je krivo zbog toga, toliko da sam čak razmišljao da ga ja udomim, ali zbog obaveza koju pas predstavlja bilo bi previše za sada“

„Udomljen je, osećam se idalje veoma srećno i zadoovoljno jer je pas u mom domu“

Da li je učešće u programu promenilo Vaš odnos prema psima?

Odnos prema psima nije promenjen, odnosno pozitivan je kao i ranije, a program je učvrstio taj pozitivan odnos. Istaknuto je da su zahvaljujući programu naučili stvari koje nisu znali o psima.

Primeri odgovora:

„Da, promenilo je što se tiče znanja, jer iako ceo život imam pse nisam znao dosta toga o njima, a u ovom programu sam naučio“

„Jeste, primetio sam da su mnogo inteligentniji da imaju emocije“

„Nije, uvek sam voleo pse“

Da li možete napraviti paralelu između promena kod sebe i kod pasa?

Učesnici su uočili da su se vremenom menjali i oni i njihovi psi, pri čemu kod sebe uočavaju promene u raspoloženju, osećanjima, sposobnosti da tolerišu frustracije.

Primeri odgovora:

„Pa jedina promena koju sam primetio je neka smirenost, sigurnost i poverenje obostrano“

„Prvo kada sam počeo obuku jako sam bio besan i nervozan jer me nije slušao, ali na kraju sam se promenio jer sam shvatio da sa njima treba da imaš strpljenja i na kraju smo oboje napredovali“

„Za psa ne znam, ali ja sam postao malo tolerantniji prema psima. Mislim da ih bolje razumem“

„Mislim da sam se dosta izgradio kao čovek, a moj pas je postao ono što treba da bude. Poslušnost pre svega za mene i za njega“

Da li mislite da biste se u budućnosti mogli baviti dresurom pasa, raditi u prihvatilištima za pse?

Svi osuđeni smatraju da bi mogli da se bave dresurom pasa i rade u prihvatilištima za pse u budućnosti, pri čemu je nekima taj rad prioritet i trudiće se da po isteku kazne nastave da rade sa psima, dok drugi imaju drugačije planove, ali ne odbacuju mogućnost da rade i sa psima.

Primeri odgovora:

„Naravno, imam u planu da radim u prihvatilištu i da imam svoju odgajivačnicu pasa“

„Da naravno, ako se ukaže prilika radiću. Za sada imam druge planove“

Promene u zavodskom okruženju:

Većina učesnikanije primetila značajnije promene u odnosu sa drugim osuđenim licima, kao ni u odnosu sa službenim licima, pojedini su imali utisak da se odnos sa službenim licima promenio na način da je odnos opušteniji i otvoreniji. Pozitivno ocenjuju iskustvo rada u grupi, ističu da su imali osećaj pripadnosti grupi, kao i da su se međusobno pomagali i podržavali.

Takođe, mišljena su da program utiče na formiranje pozitivnih stavova društvene zajednice prema osuđenim licima.

Primeri odgovora:

-o iskustvu rada u grupi

„Prijalo mi je, prija mi i dalje, naravno da se osećam kao član, i da nosim važan zadatak, imam veliku podršku od drugih članova grupe, mislim da sam i ja pomogao nekom samim mojim radom u grupi“

„Grupa mi je bila odlična, lepo smo provodili vreme, razmenjivali informacije. Dosta sam naučio od drugih pošto nisam imao nikakvo predznanje“

-o uticaju programa na formiranje pozitivnih stavova društvene zajednice prema osuđenim licima

„Da veoma, pogotovo kod ljudi koji vole životinje, rekao bih da ljudi menjaju mišljenje o osuđenima kad čuju da smo uključeni u ovakav program“

*„Mediji su ispratili dešavanja, pa su ljudi mogli da vide da radimo ispravne stvari“
„.....sam osećaj da ste deo nečeg lepog u svemu“.*

Promene kod učesnika programa:

Učesnici su primetili određene promene u psihičkom i socijalnom funkcionisanju.

Pre svega, istakli su da je učešće u programu doprinelo emocionalnoj stabilnosti, odnosno da se osećaju smirenije, opuštenije, bolje su raspoloženi, imaju više strpljenja.

Takođe, istakli su da im je prijalo organizovano provođenje vremena, odnosno da im je zatvorska kazna brže prolazila.

Pozitivno potkrepljenje koje su dobijali kroz rad sa psom uticalo je na njihovu samodisciplinu i osećaj postignuća.

Primeri odgovora:

„Osećam psihičku stbailnost, ne osećam se zatvorenim ili da se nalazim na izdržavanju kazne“

„Primetio sam da je učešće u programu delovalo na mene veoma relaksirajuće, volim kada radim sa psima na poligonu, primetio sam da mi pozitivno raspoloženje raste“

„Postao sam smireniji i opušteniji. Naučio sam mnogo bolje da funkcionišem sa psima i imam strpljenje i ako pas ne poslušna komandu“

„Dobio sam dozu sigurnosti pošto sam saznao stvari koje mi ranije nisu bile poznate“

DISKUSIJA

Osuđena lica uključena u program su tokom trajanja programa pokazala visoku motivisanost da učestvuju u svim aktivnostima predviđenim programom. Savesno su izvršavali svoje obaveze, saradivali na ispunjavanju zajedničkih ciljeva, imali korektne odnose sa službenicima uključenim u realizaciju programa, kao i dobre međusobne odnose u grupi.

Sprovođenjem programa nastojalo se uticati na specifične kriminološke faktore, koji se mogu menjati kroz intervencije i koji su empirijski povezani sa rizikom od recidivizma i u tome su ostvareni određeni rezultati:

- povećana je motivacija za sticanjem novih znanja i veština, razvijena sposobnost učenja i podučavanja
- osuđeni su stekli iskustvo rada u grupi, pri čemu su radili na ostvarivanju prosocijalnih ciljeva
- stekli su konkretne radne veštine za koje smatraju da će im biti korisne u budućem životu
- ostvarili su promene na planu psihološkog funkcionisanja– povećana tolerantnost na frustracije, pozitivno raspoloženje, razvoj osećaja postignuća, povećana sposobnost empatije

Prema rezultatima kvalitativne analize, program je od strane učesnika– osuđenih lica pozitivno ocenjen. Stekli su nova znanja i veštine koja mogu praktično da primenjuju, zadovoljni su kako radom predavača/instruktor, tako i sopstvenim angažovanjem tokom trajanja programa. Kod sebe su registrovali promene koje se tiču komunikacije sa ljudima u grupi, zatim osećali su se korisnim, smirenim, imali povišeno samopouzdanje, razvili osećaj postignuća.

Statističkom obradom podataka dobijenih primenom psiholoških mernih instrumenata, registrovane su promene u empatiji kod osuđenih lica i to u kognitivnom aspektu koji se sastoji u sposobnosti da se stvari sagledaju iz perspektive druge osobe. Osuđeni su po okončanju programa pokazali da su spremniji da pokazuju zainteresovanost i razumevanje za probleme i potrebe drugih, a sebe doživljavaju kao kompetentnog pomagača u rešavanju tih problema. Dobijeni rezultat se može posmatrati kao posledica toga što su tokom trajanja programa osuđeni imali različite uloge, odnosno kako ulogu dresera, tj. osobe kompetentne da podučava druge (u ovom slučaju i pse, ali kroz grupni rad i jedni druge), tako i ulogu osobe koja brine o potrebama psa, druži se sa psom.

Imajući u vidu prve pozitivne efekte programa sprovedenog u Kazneno– popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici, kao i rezultate u sprovođenju sličnih programa u inostranim sistemima za izvršenje krivičnih sankcija, opravdano je razmišljati o proširenju broja ustanova u Srbiji koje bi mogle sprovesti takve programe, ali i razmišljati o mogućnostima učenja višeg nivoa dresure pasa, odnosno treniranja pasa za pomaganje osobama sa invaliditetom ili licima obolelim od određenih bolesti (npr. multipla skleroza) u obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti.

LITERATURA

- Batrićević A. /2012/: *Uključivanje životinja u programe rada sa osuđenim licima*, <http://link-plus.org.rs/civilno-drustvo/strucni-clanci/50-ukljucivanje-zivotinja-u-programe-rada-sa-osudenim-licima>.
- Fajgelj S. /2005/: *Metode istraživanja ponašanja*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
- Genc A. /2014/: *Relacije između stres-procesa i ispitne anksioznosti-distorzije u sećanjima na emocije iz prošlih stresnih transakcija* (doktorska disertacija), Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju, Novi Sad.
- Leonardi R. J., Buchanan-Smith H. M., McIvor G., & Vick S. /2017/: You Think You're Helping Them, But They're Helping You Too: Experiences of Scottish Male Young Offenders Participating in a Dog Training Program, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(945). doi:10.3390/ijerph14080945, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5580647/>.
- Palant Dž. /2011/: *SPSS, priručnik za preživljavanje*, Mikro knjiga, Beograd.
- Richardson-Taylor K. & Blanchette K. /2001/: *Results of an Evaluation of the Pawsitive Directions Canine Program at Nova Institution for Women*, Correctional Service of Canada, Research Branch, http://www.csc-scc.gc.ca/research/092/r108_e.pdf.
- Swyers K. /2014/: *Prison-Based Animal Programs (PAPs) and Mental Health Outcome Measures*, Portland State University 3, <https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.rs/&httpsredir=1&article=1029&context=honorsthesis>.

Maja Novković
in cooperation with Predrag Kuzmanović
Penitentiary Facility in Sremska Mitrovica

WORK PROGRAM BASED ON THE CONVICTED PEOPLE AND THE DOGS INTERACTION

SUMMARY

Work program with convicted people based on their interaction with dogs conducted at the Penitentiary Facility in Sremska Mitrovica consisted of the fact that convicted persons who were staying in the halfway department of the institution, with the expert's help, learn how to train and nurse dogs, preparing them for homestay. In addition to the practical and theoretical tutoring of dogs training, the convicts also had psychological support through group work that was intended to help them in better understanding themselves and their practices through the dog training experience. This program has combined several forms of work with convicted people: their education, ie new knowledge acquiring and skills that they can apply in their personal and professional life in the future on the freedom, changing their attitudes, feelings, behavior patterns, and organizing leisure time by prosocial activities, that also contain elements of work engagement and entertainment elements. The qualitative and quantitative analysis of the effects of the program revealed positive changes on the convicts in the terms of developing a feeling of empathy, patience, emotional connection with the animals involved in the program, as well as other participants in the program, the sense of cooperation and team work and in general the ability of communication and interaction with people and animals.

Key words: people, animals, interaction, dog training program, convicted people, treatment, prison